

УДК 2+37]:929

Кислий А. О., Кисла О. Ф.

РЕЛІГІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ СОФІЇ РУСОВОЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

В статті аналізуються релігійно-педагогічні ідеї Софії Русової, що розвивались під впливом християнства, її погляди щодо нової ефективної моделі освіти. Розкриваються засади релігійного виховання у роботах С.Ф. Русової та їх вплив на гуманітарну науку і формування освітньої системи в сучасній Україні. Зазначається роль батьків і педагогів у релігійному вихованні, яке має здійснюватись виключно добровільно, поступово, з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей дітей.

Ключові слова: С.Ф. Русова, релігійне виховання, мораль.

З проголошенням незалежності України відкрився доступ до маловідомих джерел щодо життя та творчості С.Русової, до публікацій у періодичних виданнях XIX – XX ст., творчої спадщини діячів української та зарубіжної культури, знайомство з якими допоможе об'єктивно висвітлити стан і розвиток педагогічної творчості вченого, зокрема впливу на його погляди щодо християнства та релігійного виховання.

Освітня діяльність і педагогічна спадщина С.Русової не залишилися непоміченими як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Повноправне повернення імені Софії Русової на Батьківщину розпочалося на початку 90-х років XX століття. До числа перших дослідників, які започаткували процес відродження педагогічної спадщини С. Русової, входять такі педагоги як Н. Дічек, І. Зайченко, В. Качкан, Т. Ківшар, Є. Коваленко, З. Нагачевська, О. Проскура, О. Сухомлинська, які висвітлили цілу низку проблем теоретичної, методичної та практичної спадщини вченої. Вивченню життєвого, творчого шляху та спадщини С. Русової присвятили свої дисертаційні дослідження Г. Груць, І. Пінчук, Л. Гонюкова, О. Джус, Н. Маліновська, О. Пшеврацька, В. Сергеева, О. Пеньковець, О. Таран, О. Фролова. Проблема розкриття творчої спадщини видатного педагога, просвітителя, громадського діяча, автора багатьох досліджень із педагогіки, історії, географії, дошкільної та позашкільної освіти знайшла відображення у працях багатьох сучасних науковців (Л. Березівська, Л. Вовк, І. Зайченко, Г. Пустовіт, О. Сухомлинська та інших). Окремі аспекти життя та діяльності просвітительки висвітлювалися у статтях З. Борисової, О. Губка, Г. Дацюк, Н. Калиниченко, М. Машовець, О. Проскури, М. Солов'я, Т. Сущенко та інших. Разом з тим, ідеї релігійного виховання у спадщині С. Русової залишаються актуальними у сучасному освітньому просторі.

Педагогічні ідеї С.Русової, що базувались на християнських цінностях, ще в XIX – поч. XX ст. сприймалися по-різному і не завжди схвально, як зі сторони організаторів православного виховання, так і з боку влади.

Сучасних глибоких досліджень релігійно-педагогічних ідей С.Русової, її філософських, християнських основ, авторського змісту до цього часу не здійснено. Отже, метою роботи є аналіз релігійно-педагогічних ідей виховання, які стали джерелом для визначення мислителем сутності, мети і завдань нової моделі школи, педагогіки.

В історико-педагогічній літературі України другої половини XIX – початку XX ст. позитивно оцінювався вплив християнства на світовий розвиток процесів виховання та навчання. Педагогічна спадщина С. Русової належить до української виховної традиції, яка є гуманістично-християнською та особистісно зорієнтованою. Теоретико-методологічною основою традиції є вчення про "серце" та "душу" як умістилище всіх пізнавальних здатностей людини. Метою виховання в традиції визначено всебічний розвиток особистості шляхом створення досконалих умов процесу виховання, що сприяють самостійній пізнавальній діяльності, саморозвитку, самовихованню та самоствердженню. Розвивально-виховній меті надається пріоритет над навчально-пізнавальною, а ідея досконалого виховання узгоджена з вченням Божим. Шляхами і засобами реалізації поставлених завдань є врахування у вихованні потреб дитини, а не дорослого (батьків, вихователя, спільноти та ін.); виховання у "спорідненій", "душевній" діяльності та Страху Божому, який є основою любові, свободи, добра та відповідальності.

Аналізуючи сприйняття педагогічної спадщини, кожна епоха та спільнота має своє соціальне замовлення, провідну ідею і тому вимагає від педагогічної теорії обґрунтування відповідно цим запитам моделі педагогічної діяльності та її практичну реалізацію. Кожна культурно-історична епоха персоналізована різноманітними інституціями освіти, які покликані забезпечити для гармонійного і всебічного розвитку особистості досконалі умови реалізації її потреб і запитів.

Українська педагогіка дореволюційних часів розвивалася як секуляризована галузь знань, педагогічні ідеї християнства як цілісної світової релігії в ній не тільки не були відкинуті, але й

продовжували своє життя в теоріях європейських педагогів-християн, українських педагогів, вихованих на християнських традиціях, у спадщині плеяди православних педагогів, що ввїбрала в себе багатство виховної мудрості православної церкви. Як наслідок – українська педагогіка поступово збагачувалася педагогічним досвідом християн різних релігійних конфесій, для яких інтереси загальної справи виховання духовно здорової дитини перевищували більш вузькі, з точки зору світського науковця, конфесійні інтереси (у такій якості наука не задовольняла потреби ортодоксального церковного виховання Російської імперії). Таким чином, значна частина українських світських педагогів, в тому числі С. Русова, залишаючись православними людьми, працювала на більш високу ідею виховання християнина, громадянина держави.

Світська педагогічна наука в Україні виникла на ґрунті теорії та практики церковного виховання, православні устої якого були похитнуті в період українського відродження. Попри світські тенденції в розвитку теорії виховання, традиційні церковні виховні засади в Україні XIX ст. продовжували відігравати визначальну роль.

Сучасна педагогіка, за твердженням С. Русової, не звертає уваги на розвиток релігійного почуття в дитині. Відомі педагоги Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ф. Фребель та ін. надавали цьому питанню важливого значення – релігійне виховання вважали важливим джерелом морального виховання.

За переконанням С. Русової, "в дітях є інстинкт релігії", "діти живуть релігійним настроєм, їх думки, їх почуття шукають Бога, відповіді на таємничі питання, хто створив красу зоряного неба, хто вкрив степ чарівними квітами, хто дав дитині матір?" [2].

Релігійне почуття, на думку С. Русової, починає формуватися у дитини дуже рано, тоді, коли в глибині дитячої душі формується ідеал, з яким дитина співставляє, співвідносить свої думки, вчинки, починає усвідомлювати, що в даній конкретній ситуації вона повинна вести себе так, як це робила б ідеальна "особа" [3, с. 49]. "Дитина, – писала вона, – набираючись моральної свідомості, відчуває, що десь має існувати "таке "Я", що відповідає усім рисам ідеалу – милосердю, любові, правді, і присутність якого дає дитині бажання якомога ближче стати до цього майже реального ідеалу" [3, с. 40]. Дитина вичікує, в чому саме виявить себе ця найкраща істота, і пояснює собі це своїм власним розумінням: як у родині все найкраще походить від батька, так і цю істоту дитина уявляє собі як "всесвітнього батька" [3, с.40].

Якщо батьки не мають ніякого відношення до релігії, то їм краще не втручатися в цю "святая святих дитячої душі", – радила С. Русова, наголошуючи при цьому, що не відчуті релігійних почуттів є великою втрапою для дитини. Дитині ще так мало потрібно від вихователів: вона хоче знати, звідки взявся цей світ, в якому вона живе. І коли їй кажуть, що це творіння Бога – це не буде неправдою, бо навіть найвидатніші вчені не можуть дати вичерпної відповіді на це питання. Якщо дитина питає: де Бог? – можна відповісти традиційно: на небі – і це теж не буде неправдою. Але можна відповісти і так: Бог живе у твоєму серці і керує всіма добрими твоїми вчинками.

Вихователь повинен "ставитись до всіх вимог, потреб, запитань дитини з однаковою увагою, не вносячи в свою об'єктивну справу занадто багато суб'єктивізму, а тільки зважаючи на те, оскільки ті вимоги можуть сприяти найвищому моральному розвитку дитини: чи поширять вони чулість дитини до правди, до добра, чи дадуть їй якийсь високе задоволення" [3, с.37]. Виховання – наголошувала вчена, – це "лише зусилля зв'язати наше тимчасове, буденне, матеріальне з чимось вічним, величним, абстрактним" [4, с.152].

Важливу роль у вихованні релігійних почуттів дитини відіграють культові обряди, які "ваблять своєю красою або своєю архаїчною наївною простотою, такою близькою до душі дитини" [4, с. 37]. "Хто не пережив краси Великоднього ранку, який поволі змінює темну ніч, мов справді несе за собою надію нового життя, на відродження, той не знає великого світлого почуття, правда, досить мрійного, але високого й радісного" [4]. Щасливі та родити, що можуть проводити релігійні свята за архаїчно-народними звичаями: вони дають своїм дітям глибоке прекрасне переживання, яке залишає на все життя естетичне враження і зв'язує дитину з тим народом, що у своїй могутній творчості утворив цей культ.

Свята, що пов'язані з давніми релігійними віруваннями і овіяні національним колоритом – Івана Купала, Маковія, Спаса, Зелені свята, Покрова та ін., – надзвичайно багато дають дитячій уяві, викликають високі морально-естетичні почуття, тому С. Русова радила відзначати їх у кожній дитячій установі за народними звичаями, щоб вони мали свій соціально-національний характер.

"Для українських дітей бажано проводити в життя релігійне виховання в згоді з народними звичаями, з родинними нахилами, з індивідуальними змаганнями самої дитини" [4], – наголошувала дослідниця. Настрій дитини, в якому поєднується і релігійне, і естетичне, і національно-патріотичне почуття, може стати плідною основою для певного розвитку в дитини високої ідейності і прив'язаності до свого народу, бажання служити і бути корисним своєму народу.

С. Русова радила водити дітей до церкви лише на добровільній основі. Все релігійне виховання повинно здійснюватись вільно, поступово, у відповідності із запитам дитини. Тільки відкинувши догматизм, насильство, ми зможемо за допомогою релігійного виховання формувати у дитини і дорослої людини високі морально-естетичні почуття, як зазначала С. Русова [2, с. 69-70].

С. Русова розглядала релігію як шлях до усвідомлення дитиною загального буття, становлення особистості. У роботі "Нові методи дошкільного виховання" Софія Федорівна писала про необхідність "з дитини, якою вона є з природи, витворити різними засобами, що педагогічно нам слугують, людину в найкращому значенні цього слова, розвиваючи до максимуму всі її нахили". Тому й мета сучасної

дошкільної освіти – розвиток світогляду кожної дитини, ціннісного ставлення до зовнішнього і внутрішнього світу, самовизначення й духовний розвиток. "Бог є на світі (бо є предвічна краса й добро), і я мушу всім своїм життям наближатися до його досконалої доброти і правди", – писала С. Русова у своїх працях "Дошкільне виховання", "Теорія і практика дошкільного виховання", "Мої спомини" [1, с. 8-9].

Релігія як предмет вивчення все більше відходить від школи і переходить до родини або церковно-громадських організацій. С. Русова вважала, що релігійне навчання "має бути конфесіональним, відповідати прийнятому в родині церковному обряду. Тільки загальне розуміння релігії, історія релігії і її поділи на конфесіональні церкви може стати предметом шкільної програми, та й то на вищих щаблях середньої школи, як синтезу початкового конфесіонального розуміння релігії".

С. Русова твердо відстоювала необхідність знайомства молоді з релігією, оскільки це дуже корисно для виховання високих моральних і естетичних почуттів. Але, де б не здійснювалось навчання релігії, воно не повинно бути догматичним, а вестися в ширих інтимних бесідах, "без усякої штучної, замуштрованої афектації, щоб слова любові і правди Христової науки глибоко западали в молоді душі" [2, с.144].

Початкове навчання релігії передбачає ознайомлення з релігійними оповіданнями, почерпнутими з Біблії і Євангелія, але оповідання ці потрібно добирати ретельно, "щоб кожне оповідання і за змістом, і за формою відповідало тому ідеалові Бога, який має панувати в душах учнів і стверджуватися не лише на лекціях релігії, а цілим моральним вихованням дітей, усією атмосферою школи. Ці оповідання не треба давати дуже часто, не більше одного оповідання на тиждень, але треба так передавати його дітям, щоб воно їх цілком захоплювало, щоб діти уявляли собі всі події не одірваними, а серед оточення, природи, життя того краю, де вони відбувалися... Просту мистецьку мову Св. Письма треба оповідачам якнайкраще охоронювати, бо вона саме своєю красою має для дітей особливу приємність. Слідом за Євангелієм цікаво провести коротку історію початкового ширення науки Христа, зупинитися на перших мучениках і захопити їх героїчними постатями чуле серце дітей, посіяти перше насіння мужньої відданості високому ідеалові. Звісно, треба зупинитися на перших кроках християнства на Україні, на зразковому житті перших монастирів як перших правдиво християнських громад. Тут визначальну роль для успіху такого навчання грає особа самого вчителя, його щира віра, його слово й вміння психологічно запанувати над настроєм, увагою, зацікавленістю дітей" [3, с. 27, с.216].

На думку С. Русової, релігійне навчання повинне здійснюватися у взаємозв'язку з іншими навчальними предметами – рідною мовою, літературою, географією, етикою та ін.

Зважаючи на невідкладну потребу докорінного реформування системи народної освіти, школи в Україні на початку ХХ ст., обумовлену економічним, соціально-політичним, культурним, національним розвитком країни, підсумовуючи й систематизуючи пропозиції, побажання, вимоги представників різних частин українського суспільства, а також ґрунтуючись на власних філософських, національних, соціально-політичних поглядах і переконаннях, С. Русова ще в 1907 році в узагальненому й систематизованому вигляді сформулювала й виклала загальні засади розбудови майбутньої української національної школи, які в подальшій теоретичній і практичній її діяльності набували доповнення, уточнення, поглиблення й розширення, узагальнення й конкретизації. Ці основні засади зводились до таких вимог:

- Школа повинна бути вільною від будь-яких станових, національних і релігійних обмежень;
- Викладання Закону Божого в школі не має бути обов'язковим. Це, на думку С. Русової, особливо актуально для України, оскільки на її терені широко розповсюджені різноманітні релігійні віросповідання, і визнання пріоритету якоїсь однієї релігії було б насильницьким актом по відношенню до інших, ставало б гальмом для здійснення загальної освіти [2, с. 40-41].

Отже, було б доцільним впровадження релігійно-педагогічних ідей С. Русової у практику сучасної освіти. Адже запорукою успішної розбудови нашої держави, подолання загальної кризи в суспільстві є духовне відродження народу. Саме від змісту цінностей, які закладаються в серця молодих людей сьогодні, і від того, якою мірою духовність стане основою їхнього життя, залежить майбутнє української нації.

Використані джерела

1. Мельничук М. Виховувати на принципах християнської моралі [Текст] / М.Мельничук // Дошкільне виховання. – 1997. – №8. – с.8-9.
2. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової : Навч. посіб. / І. В. Зайченко. – 3-є вид., доповн. і переробл. – Чернівці : РВК "Деснян. Правда", 2006. – 263 с.
3. Русова С. Вибрані педагогічні твори / Софія Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
4. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських духовних цінностей [Текст] // Шлях освіти. – 2002. – №4. – С. 13-18.

**SOFIA RUSOVA'S RELIGIOUS AND PEDAGOGICAL IDEAS
IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY EDUCATION**

The article deals with the problem of moral and religious bringing up children in the context of S.Rusova's ideas. It is noted that modern grounded researches of S.Rusova's religious and pedagogical ideas, her philosophical and Christian foundations haven't been carried out.

S.Rusova's educational heritage belongs to the Ukrainian educational tradition that is Christian and humanistic and personality oriented.

Contemporary pedagogics, according to S.Rusova's statement, doesn't pay attention to developing a religious feeling in a child, which begins to form very early, when the ideal is being formed with which a child relates his thoughts, deeds, begins to realize how he should behave in a particular situation. The child feels that somewhere there must be "an "I" that meets all the ideal's traits.

S. Rusova emphasized the parents' role in the religious bringing up a child. But if the parents have no relation to the religion, they'd better not interfere in this sphere of a child's soul.

The educator should treat all the child's requirements, needs and questions with the same care without bringing too much subjectivity into this affair.

S. Rusova determines religious ceremonies as an important tool in educating a child's religious feelings. Holidays cause high moral and aesthetic feelings, that is why they should be celebrated in each children establishment according to the folk customs as they have a social and national character.

The article emphasizes the voluntary, gradual and individual approach to every child in the sphere of religious upbringing. S. Rusova defended the necessity of introducing religion to the youth, because it is very useful for educating high moral and aesthetic feelings. But it should not be dogmatic but conducted in true intimate conversations due to the religious stories from the Bible and the Gospel which should be chosen very carefully. The teacher and his true faith play the decisive role for the success of such training a person. Religious studying should be carried out in the interrelationship with other subjects – mother tongue, literature, geography, ethics and so on.

At the beginning of the twentieth century S. Rusova formulated general principles of the future Ukrainian national school development which were shortened to the following requirements:

- School should be free from any caste, ethnic and religious restrictions;*
- Teaching God's law at school should not be compulsory, because there is a widespread variety of religious beliefs in Ukraine, and the recognition of some certain religion priority would be a violent act towards others, become a hindrance to the implementing general education.*

So, it would be appropriate to introduce S. Rusova's religious and pedagogical ideas into the practice of modern education, because the key to the successful development of our country, overcoming the general crisis in the society is the spiritual revival of the people.

Key words: *S.F. Rusova, religious upbringing, morality.*

Стаття надійшла до редакції 23.02.2016